

УДК 341.231.14:061.1ЄС

DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.402-413

О. І. Косілова,*доктор юридичних наук, кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС,
Державний податковий університет***O. I. Kosilova,***Doctor of Law, Candidate of Political Science, Associate Professor,
Professor of the Department of International Law and EU Law,
State Tax University**email: kosilovaolga3@gmail.com***ORCID 0000-0002-5574-3771;****В. О. Ломенко,***здобувачка вищої освіти ННІ права,
Державний податковий університет***V. O. Lomenko,***Higher education student at the Institute of Law,
State Tax University**email: viktorija.lomenko06@gmail.com***ORCID 0009-0001-8673-0084**

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження основоположних прав у праві Європейського Союзу як одного з ключових елементів сучасного європейського правопорядку. Проаналізовано особливості правової природи основоположних прав, їх місце в системі джерел права ЄС, а також значення Хартії основоположних прав Європейського Союзу в механізмі захисту прав людини. Метою дослідження є з'ясування правової природи основоположних прав у праві Європейського Союзу, визначення їх місця в системі джерел права ЄС, а також аналіз особливостей функціонування Хартії основоположних прав Європейського Союзу та меж її застосування у сучасному європейському правопорядку.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. За допомогою історико-правового

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

© Косілова О. І., Ломенко В. О., 2026

методу досліджено еволюцію становлення системи прав людини в Європейському Союзі. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень установчих договорів ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження співвідношення права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та національних правових систем держав-членів. Системно-структурний та герменевтичний методи дали змогу розкрити місце основоположних прав у структурі правопорядку ЄС та здійснити інтерпретацію положень Хартії основоположних прав ЄС.

У результаті дослідження встановлено, що основоположні права в праві Європейського Союзу мають комплексну та багаторівневу правову природу, яка формується під впливом загальних принципів права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та конституційних традицій держав-членів. Доведено, що становлення системи захисту прав людини в ЄС мало еволюційний характер і значною мірою відбувалося під впливом практики Суду Європейського Союзу. Визначено, що сучасна система джерел основоположних прав у праві ЄС охоплює Хартію основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС та міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини, насамперед положення Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Особливу увагу приділено аналізу Хартії основоположних прав Європейського Союзу як ключового джерела прав людини у праві ЄС. Встановлено, що положення статей 51 і 52 Хартії мають системоутворювальне значення для визначення меж її застосування та критеріїв допустимого обмеження прав людини. Обґрунтовано, що загальні принципи права ЄС, зокрема принципи пропорційності, правової визначеності, рівності, недискримінації та захисту законних очікувань, є важливою основою функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі.

Зроблено висновок, що основоположні права у праві Європейського Союзу доцільно розглядати як фундаментальну ціннісно-нормативну основу сучасного європейського правопорядку, яка визначає напрями подальшого розвитку європейської інтеграції на засадах демократії, верховенства права та поваги до людської гідності.

Ключові слова: права людини, основоположні права, Європейський Союз, Хартія основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС, правопорядок ЄС, Суд Європейського Союзу, Європейська конвенція з прав людини.

The article provides a comprehensive theoretical and legal study of Fundamental Rights in the law of the European Union as one of the key elements of the modern european legal order. The study analyzes the peculiarities of the legal nature of Fundamental Rights, their place within the system of sources of EU law, as well as the significance of the Charter of Fundamental Rights of the European Union within the mechanism for the protection of Human Rights.

The purpose of the research is to clarify the legal nature of fundamental rights in European Union law, determine their place within the system of sources of EU law, and analyze the peculiarities of the functioning of the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the limits of its application within the contemporary European legal order.

The methodological basis of the study consists of a combination of general scientific and special legal research methods. The historical-legal method was used to examine the evolution of the human rights protection system within the European Union. The formal-legal method was applied to analyze the provisions of the EU founding treaties and the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The comparative legal method was used to study the relationship between EU law, international human rights standards, and the national legal systems of the Member States. The systemic-structural and hermeneutic methods made it possible to determine the place of fundamental rights within the structure of the EU legal order and to interpret the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The research establishes that fundamental rights in European Union law possess a complex and multi-level legal nature shaped by the general principles of EU law, international human rights standards, and the constitutional traditions of the Member States. It is proved that the formation of the human rights protection system within the EU evolved gradually and was significantly influenced by the case law of the Court of Justice of the European Union. It is determined that the contemporary system of sources of fundamental rights in EU law includes the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the general principles of EU law, and international human rights standards, primarily the provisions of the European Convention on Human Rights.

Particular attention is devoted to the analysis of the Charter of Fundamental Rights of the European Union as a key source of human rights in EU law. It is established that Articles 51 and 52 of the Charter have a system-forming significance in determining the limits of its application and the criteria for permissible restrictions of human rights. The study substantiates that the general principles of EU law, including the principles of proportionality, legal certainty, equality, non-discrimination, and protection of legitimate expectations, constitute an important foundation for the functioning of the human rights protection system within the European Union.

The article concludes that fundamental rights in European Union law should be regarded as a fundamental value-based and normative foundation of the contemporary European legal order, determining the directions of further European integration based on democracy, the rule of law, and respect for human dignity.

Keywords: *human rights, fundamental rights, European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, general principles of EU law, EU legal order, Court of Justice of the European Union, European Convention on Human Rights.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку європейського правопорядку особливого значення набуває дослідження інституту основоположних прав у Європейському Союзі. Права людини в межах ЄС є не лише юридичними гарантіями захисту особи, а й однією з базових цінностей, на яких ґрунтується функціонування Союзу. Їх нормативне закріплення, механізми реалізації та межі застосування мають важливе значення для розуміння природи самого правопорядку ЄС, який поєднує елементи наднаціонального регулювання, національних конституційних традицій держав-членів і міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Косілова О. І., Ломенко В. О. Основоположені права в Європейському Союзі: теоретико-правові засади

Актуальність теми зумовлена тим, що основоположні права в Європейському Союзі мають складну правову природу. Вони одночасно існують як загальні принципи права ЄС, як положення Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що має юридичну силу первинного права, а також як ціннісна основа діяльності інституцій Союзу. Такий багаторівневий характер зумовлює необхідність чіткого визначення джерел основоположних прав, їх змісту, юридичної сили та співвідношення з іншими елементами європейського правового простору.

Особливої уваги потребує питання меж застосування Хартії основоположних прав ЄС. Хартія не є універсальним каталогом прав, який автоматично застосовується до всіх правовідносин у державах-членах. Її положення адресовані інституціям, органам, установам та агенціям Європейського Союзу, а державам-членам – лише в разі, коли вони реалізують право ЄС. Саме тому проблема визначення сфери дії Хартії має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на можливість застосування її положень у національних правових порядках.

Отже, наукова проблема полягає в потребі в комплексному осмисленні правової природи основоположних прав у Європейському Союзі, їхні місця в системі джерел права ЄС і меж застосування в умовах багаторівневого європейського правового порядку. Вирішення цієї проблеми є важливим для подальшого розуміння ролі прав людини як системоутворювального елемента європейської інтеграції та критерію легітимності діяльності Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика основоположних прав у праві Європейського Союзу посідає важливе місце в сучасній юридичній науці та є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Формування системи захисту прав людини в ЄС супроводжувалося поступовою трансформацією підходів до розуміння прав людини – від їх сприйняття як допоміжного елемента економічної інтеграції до визнання фундаментальною цінністю європейського правового порядку.

Правова природа основоположних прав у ЄС пройшла складний етап розвитку від їхньої фактичної відсутності в установчих договорах 1950-х років до формування повноцінної системи правового захисту. Оскільки Паризький та Римські договори мали переважно економічний характер і не містили розгорнутого каталогу прав людини, визначальну роль у становленні цього інституту відіграла практика Суду Європейського Союзу. Саме у справах *Stauder* (1969) та *Internationale Handelsgesellschaft* (1970) Суд ЄС сформував підхід, відповідно до якого основоположні права визнавалися складовою загальних принципів права Співтовариства. Така практика заклала підґрунтя для подальшої інституціоналізації прав людини в праві ЄС.

Окремі аспекти становлення та функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі були предметом дослідження значної кількості науковців. Зокрема, Н. Г. Юрчишин та О. П. Безносюк досліджували загальнотеоретичні засади прав людини у праві Європейського Союзу та їх значення для сучасного європейського правового порядку [1]. Питання загальних принципів права ЄС як джерела захисту прав людини аналізувала О. А. Назаренко, яка обґрунтовувала їхнє значення в забезпеченні функціонування правової системи Європейського Союзу [2].

Концептуальні підходи до розмежування прав людини та прав громадянина в контексті європейського правового простору досліджували О. І. Косілова та І. П. Федірко, які акцентували увагу на універсальному характері прав людини та особливостях їхньої реалізації в наднаціональних правопорядках [3]. Проблематику становлення механізмів захисту прав людини в ЄС аналізували І. І. Маринів та П. С. Мохончук, які розкривали еволюцію системи захисту прав людини від початкових етапів європейської інтеграції до сучасного стану розвитку права ЄС [4].

Важливе значення для формування сучасної системи прав людини в Європейському Союзі мають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їхня взаємодія із правом ЄС. Окремі аспекти цього питання досліджували О. Котис, який аналізував забезпечення культурних прав людини у міжнародному праві та праві Європейського Союзу [5], а також О. В. Стрельцова, яка досліджувала загальні принципи права як джерело права ЄС та їх роль у забезпеченні прав людини [10].

Суттєву увагу в сучасній науковій літературі приділено дослідженню Хартії основоположних прав Європейського Союзу як ключового джерела прав людини в праві ЄС. Науковці акцентують увагу на її особливій юридичній природі, структурі та значенні після набрання чинності Лісабонським договором. Зокрема, С. О. Гладкий, П. Ю. Шведенко та О. В. Дубович аналізували фундаментальні засади захисту основоположних прав людини у праві Європейського Союзу та значення Хартії у формуванні сучасного правопорядку ЄС [9].

Проблематика співвідношення права ЄС та Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод також отримала належне висвітлення в наукових працях. І. М. Ільченко досліджувала питання імплементації Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у національні правові системи держав [11], тоді як Т. О. Печена та М. В. Колеснікова аналізували правову природу рішень Європейського суду з прав людини та їхнє значення для формування європейських правозахисних стандартів [12].

Водночас, попри значну кількість наукових праць, окремі аспекти правової природи основоположних прав у праві Європейського Союзу залишаються недостатньо дослідженими. Насамперед це стосується комплексного аналізу системи джерел основоположних прав у ЄС, визначення меж застосування Хартії основоположних прав ЄС, а також співвідношення загальних принципів права ЄС із міжнародно-правовими стандартами захисту прав людини. Саме тому існує потреба в подальшому науковому дослідженні основоположних прав як системоутворювального елементу правопорядку Європейського Союзу.

Виділення невирішених частин проблеми. Попри значну кількість наукових праць, присвячених правам людини у праві Європейського Союзу, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення. Більшість сучасних досліджень зосереджені або на загальнотеоретичних питаннях прав людини, або на окремих механізмах їх захисту, тоді як комплексний аналіз правової природи основоположних прав у правопорядку ЄС та їх місця в системі джерел права європейського союзу залишається фрагментарним.

Недостатньо дослідженим є питання співвідношення різних джерел основоположних прав у праві ЄС, зокрема Хартії основоположних прав Європейського Союзу, загальних

принципів права ЄС і міжнародно-правових стандартів захисту прав людини. У сучасній науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення юридичної природи основоположних прав у ЄС, їх нормативного змісту та ролі у функціонуванні наднаціонального правопорядку.

Окремої уваги потребує проблема визначення меж застосування Хартії основоположних прав ЄС. На практиці питання щодо того, у яких випадках держави-члени вважаються такими, що реалізують право ЄС, залишається дискусійним та викликає значні труднощі як у науковій доктрині, так і в судовій практиці. Саме тому вагомим є подальший аналіз положень статей 51 і 52 Хартії, які визначають сферу її дії та критерії допустимого обмеження прав людини.

Недостатньо дослідженим залишається й питання ролі загальних принципів права ЄС у системі захисту прав людини. Попри активне використання принципів пропорційності, правової визначеності, недискримінації та законних очікувань у практиці Суду ЄС, їхнє значення як самостійного джерела основоположних прав досі не отримало достатнього комплексного обґрунтування у вітчизняній юридичній науці. Отже, потреба в подальшому дослідженні основоположних прав у праві Європейського Союзу зумовлена комплексним аналізом їхньої правової природи, системи джерел і меж застосування в умовах сучасного розвитку європейського правопорядку.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження основоположних прав у праві Європейського Союзу, з'ясування їх правової природи, визначення місця у системі джерел права ЄС, а також аналіз особливостей функціонування Хартії основоположних прав Європейського Союзу та меж її застосування в сучасному європейському правопорядку.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. За допомогою історико-правового методу досліджено еволюцію становлення системи основоположних прав у праві Європейського Союзу. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень установчих договорів ЄС та хартії основоположних прав Європейського Союзу, зокрема статей 51 і 52.

Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження співвідношення права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та національних правових систем держав-членів. Системно-структурний метод дав змогу розкрити місце основоположних прав у системі джерел права ЄС. Герменевтичний метод використано для інтерпретації положень Хартії основоположних прав ЄС та практики Суду Європейського Союзу.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі основоположних прав у праві Європейського Союзу як багаторівневої системи, що поєднує положення Хартії основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС та міжнародно-правові стандарти захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини становлять базовий інститут сучасної правової системи, що відображає рівень демократичного розвитку держави, утвердження принципу верховенства права та ефективність гарантування гідності й свободи особи. Вони функціонують як універсальний правовий стандарт, який визначає

межі взаємодії між людиною, суспільством і державою, а також окреслює допустимі межі втручання публічної влади у сферу реалізації прав і свобод.

У науковій літературі та нормативно-правових джерелах поряд із категорією «права людини» використовуються терміни «основні», «фундаментальні» й «основоположні права», що акцентує на їхній системній ролі та пріоритетному характері в правовому регулюванні. Як зазначають Н. Г. Юрчишин та О. П. Безносок, у правовій доктрині права і свободи людини розглядаються як інституціоналізована форма загальнолюдських цінностей, для якої характерне формування уніфікованих міжнародно-правових стандартів [1, с. 339].

Водночас основоположні права визначаються як невід’ємні права особи, що діють незалежно від обставин та ґрунтуються на конституційних традиціях держав-членів, міжнародних договорах і положеннях Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2, с. 245].

У сучасній правовій доктрині важливого значення набуває розмежування прав людини і прав громадянина, оскільки таке розмежування дає змогу точніше визначити юридичну природу суб’єктивних прав та межі їх реалізації в публічно-правових відносинах. Права людини мають універсальний характер і належать кожній особі незалежно від її політико-правового зв’язку з державою, тоді як права громадянина безпосередньо пов’язані з інститутом громадянства та участю особи в політико-правовій організації держави [3, с. 21]. Такий підхід має важливе методологічне значення і для права Європейського Союзу, оскільки дає змогу глибше зрозуміти природу основоположних прав як категорії, що поєднує універсальний правозахисний зміст із особливостями наднаціонального правопорядку, в межах якого частина прав реалізується незалежно від громадянства, а частина – у межах спеціального статусу громадянина Союзу.

З огляду на це основоположні права в правопорядку Європейського Союзу доцільно розглядати не лише як сукупність індивідуальних правомочностей, закріплених у Хартії основоположних прав ЄС, а й як нормативно та аксіологічно зумовлений елемент наднаціонального правопорядку. Їхній зміст формується на перетині загальних принципів права ЄС, конституційних традицій держав-членів та міжнародних стандартів захисту прав людини, що надає цій категорії комплексного характеру. Саме тому основоположні права в ЄС виконують подвійну функцію – з одного боку, вони є інструментом безпосереднього захисту особи від неправомірного втручання публічної влади, а з іншого – існують критерієм легітимності діяльності інституцій Союзу та меж реалізації його компетенції.

Узагальнюючи наведені підходи, потрібно констатувати, що права людини є не лише нормативною категорією, а й системоутворювальним елементом сучасного правопорядку, який визначає критерії легітимності публічної влади.

Становлення системи прав людини в Європейському Союзі має поступовий та еволюційний характер. Як зазначає І. І. Маринів, початковий етап розвитку Європейських співтовариств, започаткований 1951 року, не передбачав формування спеціальних механізмів захисту прав людини, оскільки інтеграція була орієнтована передусім на економічні цілі та створення спільного ринку [4, с. 67–68]. Водночас значний вплив на формування стандартів прав людини здійснила Європейська конвенція про захист прав

людини і основоположних свобод, підписана 4 листопада 1950 року, яка закріпила базові гарантії прав людини та започаткувала систему їх колективного захисту [5, с. 146].

Вирішальну роль у становленні інституту прав людини в ЄС відіграла практика Суду Європейського Союзу. 1969 року в справі *Stauder v. City of Ulm* Суд визнав основоположні права складовою загальних принципів права Співтовариств [4, с. 68]. Надалі Суд почав активно звертатися до міжнародних договорів, зокрема до ЄКПЛ, що сприяло формуванню автономної системи захисту прав людини в межах ЄС. Отже, судова практика фактично випередила нормативне закріплення прав людини, заклавши підґрунтя їх подальшої інституціоналізації.

У сучасному правопорядку Європейського Союзу, внаслідок конвергенції прецедентної практики Суду ЄС та науково-правової доктрини, сформувалася чітко структурована трикомпонентна система джерел основоположних прав, яка охоплює: Хартію основоположних прав ЄС як акт первинного права; загальні принципи права ЄС як інструмент подолання нормативних прогалин; а також Європейську конвенцію з прав людини, що виконує функцію мінімального стандарту захисту відповідно до статті 6 Договору про Європейський Союз.

Подальший розвиток прав людини в ЄС пов'язаний із поступовим закріпленням відповідних положень у політико-правових актах Співтовариств та установчих договорах. 1989 року було ухвалено Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників [6], а Маастрихтський договір від 7 лютого 1992 року закріпив повагу до прав людини як одну із засад функціонування Європейського Союзу та запровадив інститут громадянства Союзу [7].

Наступним важливим етапом стало ухвалення Хартії основоположних прав Європейського Союзу 7 грудня 2000 року, яка набула обов'язкової юридичної сили після набрання чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року [8]. На відміну від класичних міжнародних договорів Хартія структурує права за ціннісними категоріями: Гідність, Свободи, Рівність, Солідарність, Громадянство та Правосуддя.

Змістовна структура Хартії відображає її системний характер та побудову на ціннісно-правовій основі. Вона складається із семи глав, кожна з яких закріплює окремий блок основоположних прав. У преамбулі Хартії підкреслюються універсальність і неподільність прав людини, при цьому людська гідність визначається як їх фундаментальна основа. Глава I «Людська гідність» (ст. 1–5) закріплює базові засади правового статусу особи. Глава II «Свободи» (ст. 6–19) охоплює особисті та політичні права, Глава III «Рівність» (ст. 20–26) – принцип недискримінації, Глава IV «Солідарність» (ст. 27–38) – соціально-економічні права. Глава V «Громадянство» (ст. 39–46) регулює права громадян ЄС, Глава VI «Правосуддя» (ст. 47–50) закріплює процесуальні гарантії, а Глава VII «Загальні положення» (ст. 51–54) визначає сферу дії Хартії та критерії допустимого обмеження прав і свобод [8].

Водночас її зміст не є статичним і проявляється в розширенні кола суб'єктів та деталізації правових гарантій, що виходять за межі класичних громадянських і політичних прав. Зокрема, стаття 15 закріплює право громадян третіх країн на доступ до праці за умов, визначених правом Союзу. Стаття 18 гарантує право на притулок як елемент системи міжнародного захисту, а стаття 19 встановлює принцип невислання (non-

refoulement) та заборону видворення до держав, де існує ризик застосування смертної кари або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження [9, с. 63].

Ключове значення для правильної характеристики прав людини в Європейському Союзі має не лише каталог прав, закріплений у Хартії основоположних прав ЄС, а й визначення меж її застосування. Саме тому статті 51 і 52 Хартії мають не допоміжне, а системоутворювальне значення для всього механізму захисту основоположних прав у ЄС. Відповідно до статті 51 Хартії її положення адресовані інституціям, органам, установам і агенціям Союзу, а державам-членам – лише тоді, коли вони здійснюють імплементацію права ЄС. Отже, Хартія не запроваджує універсального каталогу прав для всіх внутрішньодержавних ситуацій, а функціонує в межах предметної та компетенційної сфери права Союзу.

Такий підхід має принципове значення для розмежування національного конституційного правопорядку, системи ЄКПЛ і автономного правопорядку ЄС. У цьому аспекті Хартія не розширює компетенцію Союзу, а лише встановлює межі здійснення вже наданих йому повноважень. Натомість стаття 52 Хартії визначає критерії допустимого обмеження прав, вимагаючи, щоб будь-яке обмеження було передбачене законом, поважало сутність права та відповідало принципу пропорційності. Крім того, частина третя цієї статті передбачає, що права, гарантовані Хартією, і такі, що відповідають правам, закріпленим у ЄКПЛ, повинні мати такий самий зміст і обсяг, що й відповідні конвенційні права. Це забезпечує мінімальний рівень узгодженості між правом ЄС і конвенційною системою, хоча не усуває повністю юрисдикційних колізій.

Це відображає перехід до солідаристської моделі праворозуміння, де права третього та четвертого поколінь (екологічні, соціальні, цифрові) мають таку саму юридичну силу, як і громадянські. Хартія не лише систематизує основоположні права, а й розширює їх змістове наповнення, формуючи багаторівневу та динамічну систему гарантій у праві Європейського Союзу.

Водночас Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод гарантує, зокрема, свободу вираження поглядів, яка охоплює право на отримання та поширення інформації без втручання з боку держави [8]. Отже, система прав людини в ЄС має комплексний характер і забезпечує всебічний розвиток особи в різних сферах суспільного життя.

Функціонування системи прав людини в Європейському Союзі ґрунтується на загальних принципах права ЄС. Серед них особливе значення мають принцип правової визначеності, принцип законних очікувань, принцип пропорційності та принцип поваги до основоположних прав людини. Крім того, до загальних принципів належать принципи рівності та солідарності, що випливають із природи права ЄС [10, с. 266]. Принцип пропорційності передбачає, що застосовані заходи мають відповідати поставленим цілям і не повинні створювати надмірного втручання в права особи. Принцип недискримінації гарантує рівне ставлення до осіб та забороняє будь-які форми дискримінації. Принцип правової визначеності забезпечує передбачуваність правового регулювання та стабільність правового становища особи [2, с. 246–248].

Водночас значне місце посідають процесуальні принципи. Зокрема, право на справедливий суд охоплює гарантії належного інформування сторін, право бути

вислуханням (*audi alteram partem*) та обов'язок суду мотивувати свої рішення. Також важливими є принцип *non bis in idem*, право на правову допомогу та право не свідчити проти себе [10, с. 266–267]. Зазначені принципи формують процесуально-правову основу реалізації та захисту прав людини в ЄС.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інститут основоположних прав у праві Європейського Союзу є одним із визначальних структурних елементів сучасного європейського правопорядку та виконує не лише гарантійну, а й системоутворювальну функцію в процесі функціонування ЄС. Правова природа основоположних прав характеризується комплексністю та багаторівневістю, що зумовлено поєднанням наднаціональних механізмів правового регулювання, загальних принципів права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та конституційних традицій держав-членів.

Доведено, що становлення системи захисту прав людини в Європейському Союзі мало еволюційний характер і відбувалося під визначальним впливом практики Суду Європейського Союзу. Саме судова практика стала підґрунтям для формування підходу до розуміння основоположних прав як загальних принципів права ЄС ще до їхньої нормативної кодифікації в Хартії основоположних прав Європейського Союзу. У подальшому ухвалення Хартії та надання їй юридично обов'язкової сили після набрання чинності Лісабонським договором завершило процес інституціоналізації системи основоположних прав у правопорядку ЄС.

Обґрунтовано, що сучасна система джерел основоположних прав у праві Європейського Союзу має комплексний характер та охоплює положення Хартії основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС і міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини, насамперед положення Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Така багаторівнева система джерел забезпечує узгодженість правозахисних стандартів та формує єдиний європейський простір захисту прав людини.

Встановлено, що Хартія основоположних прав Європейського Союзу є ключовим нормативним актом у системі захисту прав людини в ЄС та виконує функцію правового орієнтира для діяльності інституцій Союзу та держав-членів під час реалізації права ЄС. Особливе значення мають положення статей 51 і 52 Хартії, які визначають межі її застосування, закріплюють критерії допустимого обмеження прав людини та забезпечують дотримання принципу пропорційності у процесі здійснення публічної влади.

Доведено, що загальні принципи права ЄС, зокрема принципи пропорційності, правової визначеності, рівності, недискримінації та захисту законних очікувань, є важливим механізмом забезпечення ефективного функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі. Їхнє застосування в практиці Суду ЄС сприяє забезпеченню балансу між реалізацією компетенції Європейського Союзу та потребою в гарантуванні належного рівня захисту прав і свобод людини.

Отже, основоположні права в праві Європейського Союзу доцільно розглядати як фундаментальну ціннісно-нормативну основу сучасного європейського правопорядку, що визначає напрями подальшого розвитку європейської інтеграції на засадах демократії, верховенства права та поваги до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юрчишин Н. Г., Безносьок О. П. Права людини у праві Європейського Союзу. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 трав. 2021 р. Одеса, 2021. С. 339–342. URL : <https://hdl.handle.net/11300/15108> (дата звернення: 17.04.2026).
2. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС у правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/22792> (дата звернення: 17.04.2026).
3. Косілова О. І., Федірко І. П. Права і свободи людини і громадянина: концептуальні підходи до диференціації в ФРН та Україні. *Інформація і право*. 2019. № 4 (31). С. 20–27. DOI : [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4\(31\).196546](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4(31).196546)
4. Маринів І. І., Мохончук П. С. Захист прав людини в Європейському Союзі. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. Т. 12, № 1. С. 67–72. DOI : <https://doi.org/10.31359/2309-9275-2019-12-1-67>
5. Котис О. Забезпечення культурних прав людини у міжнародному праві та праві Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36, ч. 2. С. 140–152 URL : <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/viewFile/368/366> (дата звернення: 17.04.2026).
6. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, adopted at Strasbourg on 9 December 1989. URL : <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/community-charter-of-fundamental-social-rights-of-workers.html> (дата звернення: 17.04.2026).
7. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7 February 1992. *Official Journal of the European Communities*. 1992. С. 191. P. 1–112. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign/eng> (дата звернення: 17.04.2026).
8. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. С. 326. P. 391–407. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT> (дата звернення: 17.04.2026).
9. Гладкий С. О., Шведенко П. Ю., Дубович О. В. Фундаментальні засади захисту основоположних прав людини у праві Європейського Союзу. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 1. С. 60–64 DOI : <https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1.9>
10. Стрельцова О. В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 265–269. URL : <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/63930> (дата звернення: 17.04.2026).
11. Ільченко І. М. Імплементція Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. № 15. С. 311–318. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_42 (дата звернення: 17.04.2026).

12. Печена Т. О., Колеснікова М. В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Реформування правової системи у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18–19 трав. 2023 р. Суми, 2023. С. 219–221. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/94700> (дата звернення: 17.04.2026).

13. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. URL : <https://www.echr.coe.int> (дата звернення: 17.04.2026).

Дата надходження 19.03.2026

Дата прийняття 01.04.2026

Дата рекомендації 28.05.2026

Дата публікації 30.06.2026